

פנתר במרתף

מכתב גלוי לעמוס עוז

לעמוס עוז היקר שלום,

ציור של אנה טיכו,
מתוך הספר
"פנתר במרתף"
לעמוס עוז

במקום לכתוב ביקורת על 'פנתר במרתף', החלטתי הפעם לכתוב לך מכתב גלוי. אולי בחירתי נובעת מהיותי מושפע מכך שגם אתה מעדיף להיות גלוי מעבר לספר, ובנוסף לו אתה עצמך אומר דברים גלויים בראיונות בכתב ובעל־פה. דברים בזכות ישירות, כנות, בזכות ניסיון ללבן דברים בלתי ברורים או עניינים שבמחלוקת, בזכות ניסיון להשתדל לחדול מתכונה אנושית בולטת, כדברייך, מן "הצמא" או, כדברי חז"ל, להבין ש"אין אדם מת וחצי תאוותו בידו". ושוב, כדברייך, גם אני החלטתי "לא להיות סגן", לא לחזור על דברייך בספר במילים שלי שיקראו "ביקורת", לא להיות "נסמך אל", אלא לשאול כמה שאלות שבאמת מטרידות אותי למקרא ספרך האחרון, 'פנתר במרתף'. אני משווה את שכתוב בספר לדברים שאני קורא בראיון שנתת עם צאת הספר, ושוב אני עושה ממש כגיבור הספר, נער שכיננו פרופי (קיצור של: פרופסור), אני "מצליב אינפורמציות גלויות", משווה בין דברים שאתה אומר במקומות שונים, בספר האחרון ובראיון, למשל, או בספר האחרון ובסיפורים שלך שפורסמו קודם, ומנסה ללמוד מ"הצלבה" זו. ומה שאני לומד ממנה הוא, בסופו של דבר, קושיות חדשות, שאציג אותן בפניך באהבה. "באהבה" כתבתי, משום שחשוב לי שתדע שיש מקום חם ומיוחד בלבי לכמה וכמה מסיפורייך. אין לי ספק שגם כשאתה יושב לכתוב את שלך, יש מספר יוצרים ומספר יצירות שמלווים אותך, שמשמשים לך, ממש כמו זיכרונותיך האישיים, מקור תקווה ומקור נחמה. רציתי שתדע שכשאני יושב ליצור את שלי, משהו מן הארצות שלך משמש לי חלק ממפת הנחמה ממנה אני חולם את הארצות שלי.

ירושלים, ועוד פעם ירושלים. ולא זה בלבד, אלא זו ירושלים מנדטורית בפרט וירושלים של העבר בכלל, עיר שאתה מנסה תמיד לתאר כעיר של עוצר לילי ושל מסתורין לילי כאחד, עיר שאתה משתדל תמיד לתאר כעיר של התפעמויות פנימיות, נפשיות, ושל רמיזה מיסטית ללא ידוע. לעומת זאת, תל־אביב כמעט ואינה קיימת, ובמידה והיא נזכרת, הרי, כהיפוך של ירושלים, היא דלה ולחה וחמה ומטרידה. ובכן, חסוך ממני ניסיונות אינטרפטציה באגורה ופסיכולוגיה בגרוש, שכולנו איננו אוהבים, והסבר לי מה פשר הכפילות הזו, אם אין זו סתירה?

השאלה השנייה קשורה בראשונה קשר בל יינתק. אתה מציג את הדמות הראשית שלך, אותו ילד ירושלמי, שגם הוא חוזר במלבושים שונים בכתיבתך המגוונת לאורך השנים, ולא רק ב'סומכי' ובי'הר העצה הרעה', כילד "שאינו מפסיק לבדוק מילים, להפוך אותן, להרכיבן ולסדרן מחדש", כפי שכתוב על גב הספר, או "עדיין אני אוהב מילים, לאסוף אותן, לסדר, לערבב, להפוך, להרכיב. בערך כמו שאוהבי כסף עושים במטבעות ובשטרות ואוהבי קלפים בקלפים." כמו שמעיר המספר (בסוגריים) בעמוד הפותח של הסיפור. ובראיון אתך אתה מדבר באהבה אמיתית על השפה העברית, שבה יש סדר ומקום לכל דבר, ממש כמו שהדמות הראשית בסיפורך אוהבת סדר והסדר חשוב לה, והדאגה פן תיפגש

השאלה הראשונה ממש צועקת מדברייך. הנה, אתה מדבר, בראיון שנתת לקראת הופעת ספרך החדש, ב'מעריב', בזכות ההווה, "בזכות הנורמליות", שהיא בבירור זכותה של תל־אביב, ומה שהיא מייצגת בעיניך – עכשוויות, נהנתנות, תחושת החיים עצמם. לעומתה, לדברייך בראיון זה, ירושלים היא עיר של העבר ושל העתיד, עיר שאפשר לנסוע אליה לביקור. והנה, לא זו בלבד שאתה עצמך גר לא כאן ולא כאן אלא בערד, הרי העיקר הוא שהספר כולו הוא ירושלים. נתעלם נא, כפי בקשתך, מהביוגרפיה של היוצר (למרות שגם אליה אתה חוזר שוב ושוב בספר, וגם בראיונות, על אף בקשתך מן הקורא לקרוא את הספר ולא את האיש שמאחורי הספר). והנה, הספר כולו חי וקיים דווקא באותה ירושלים. ולא ספר זה בלבד, אלא המקום שחוזר במרבית ספרייך, במרבית סיפורייך, כגיא הקיום שלהם, הוא אכן ירושלים, ושוב

בין השאר אחת מבקש ממני לערוך אולוגיה חינוכית.
שהיא במקרה זה אולוגיה חברתית פוליטית, בין
היחסים שקיימים בין השומר והילד, היהודי והאיוב
הבריטי, לבין היחסים הקיימים בין היהודי ואיוב עכשווי
אפשרי שזו (הערבי, למשל)

לכרוזים נגד שלטון המנדט - אכן מתקבלים בסופו של דבר בספרך כתרומה אמיתית, תרומה ממשית. כי בסופו של דבר, למרות שכולם משחקים במילים בסיפורך, כולם, גם אתה, מאמינים מאוד במילים האלה. מה נותר להם (לנו) לבד מהן? והנה, המילים הללו מבוססות בעליל על מקור שאתה במקביל מעוניין להתכחש לו, להיפטר ממנו, או לפחות לצמצם את משמעותו, שבכתיבתך היא מוחלטת. ואגב כך, האם אתה, שאוהב כל-כך את הביטוי "מכשף השבט", אינך חושב שהמכשף משתמש ביסודות שגם הוא מאמין בהם, שאם לאו הרי הוא לא מכשף אלא מאחו עיניים, והאין השפה, הכלי העיקרי של המכשף שלך, מחייבת, אם כן, איזו אמונה רומנטית-מיתית במשמע ממנה. אומר לך, עמוס, בכנות גמורה: כאן, לדעתי, הנקודה שהיא נקודת-התורפה שלך, ואתה חייב למצוא פתרון לה, קודם כל עבור עצמך ואחר-כך עבור קוראריך. והנקודה היא זו: אתה רומנטיקן. רומנטיקן מובהק. אבל רומנטיקן אינו משתמש במילים רומנטיות ובתיאורים רומנטיים, רק כדי לכשף את עצמו, אלא הוא מחויב בעצם השימוש במילים רומנטיות ובתיאורים להשקפת עולם מסוימת, אידיאליסטית, סימבוליטית, ואפילו לפעמים טרגית, רחמנא לצלן. כל כתיבתך, לדעתי, אתה מנהל רומן מסובך עם מחויבות זאת. ביצירות מסוימות ובנקודות מסוימות יצרת אתה קשר עמוק מאוד, אבל בסך הכול זהו פלירטט שלא הגיע לנישואין כשרים ולהעמדת ולדות. כך, למשל, גרא

העברית בפני הלוז ותהפוך להיות "אנגלית בעברית" היא דאגה אמיתית הניכרת בספרך ולא רק בו, כי כבר בסיפוריך הראשונים, כבר ב"אש זרה" ודומיו, מובעת גישה דומה לשפה. ובהודמנויות שונות אתה חוזר אל השפה כאל הזירה האמיתית של "מכשף השבט", כפי שאתה אוהב לכנות את עצמך, וכלי הכישוף העיקרי שלו, כמובן מאליו. ולא ארחיב או אמשך כאן, בדברים שהם מכתב, לכדי היקף של מחקר. וכבר הסכמנו כי כדאי לוותר עכשו על המחקר ולעסוק בעיקר. ובכן, האם לדעתך ולדעת פרופי בסיפור שלך, אפשרית שפה ללא תרבות? האם אפשר, למשל, שבתל-אביב, שאתה מעדיף על פני ירושלים, כסמל להווה שאתה מעדיף על פני עבר-עתידי, ידברו עברית כזו שאתה מעוניין בה, לא אנגלית בעברית, אלא עברית בעברית?

ארחיב את השאלה השנייה: האם, למשל, אין באיסוף שלשלות המילים, עיסוק אהוב על פרופי, ייחוס כוח מיסטי או כוח מאגי לשפה, דבר שדמויותיך עוסקות בו בדבקות של אהבה ודבקות של כפייתיות מאז החלת הפרסם? ואם כך הוא, ממה נובע כוח מיסטי זה? האם מן השפה עצמה? האם השפה עצמה היא טריטוריה עצמאית, בחינת "הגעגועים עצמם הופכים לך מולדת" של אלטרמן? והאם אין סתירה מוחצת בין החילוניות, שאתה מנבא לחברה הישראלית באהבה כל-כך גדולה, לבין המטען העצמי של השפה העברית, שגם בדברי הוריו של פרופי, גם בדברי מורו לתנ"ך, גם בדברי המייגור האנגלי, ידיו, גם בדברי חבריו - בקיצור, חוששני שבדברי כל הדמויות בנובלה החדשה שלך - כולו נובע בעליל מהתנ"ך, כפי שאתה עצמך, בדמות המחבר בספרך, חוזר ומדגיש שוב ושוב? חוששני שמלכדת את עצמך כהוגן ואתה מבטא דברים שיש בהם סתירה. ולא סתירה בונה כי אם סתירה משתקת. לסתירה זו יכולים להיות אצלך פנים ספרותיות ופנים אידיאיות. מבחינה ספרותית, היא מעוררת שאלות מעניינות בפני עצמן. הנה, למשל, שאלת היחס של הילד לאביו (נושא שגם הוא, אגב, חוזר ונשנה בכתיבתך). האב הוא דמות נלעגת משהו גם בגלל אמונתו האינסופית במילים, אבל גם יפה וחיובית (בסופו של דבר) בגלל אותה אמונה במילים. תרומתו למחלת, תרומתו למלחמה - חיבור מילים

האם לדעתך וכדעת פרופי בסיפור שלך, אפשרית
שפה ללא תרבות? האם אפשר, למשל,
שבתל-אביב, שאחה מעדיף על פני ירושלים, כסמל
להווה שאחה מעדיף על פני עבר-עתידי, ידברו
עברית כזו שאחה מעוניין בה, לא אנגלית בעברית,
אלא עברית בעברית?

לי שאתה חוזר לילדות, לירושלים של הילדות ב'הר העצה הרעה' וב'פנתר במרתף', משום שיותר קל להיות ילד רומנטי מאשר מבוגר כזה. המבוגר שבך יכול לאהוב את הילד, ועם זאת להציג את תכונותיו הרומנטיות כ"מחלות ילדות", שמבוגרים מתייחסים אליהן על-פי מפתח מסוים ואינם מקבלים את סמליהן כפשוטם.

וכך יוצא שבכתיבתך ישנם מעברים, שאינם מנומקים לא בפילוסופיה של הסיפור ולא בסוגיה שאליה הוא משתייך (במה שמכנים ה"נרטיב" שלו), בין קטעים פיוטיים, מיסטיים ממש באופיים, לבין קטעים

פלקטיים, שעיקרם בירור "חברתי" או "פסיכולוגי" של סוגיות שונות. הנה, למשל, עימות מעין זה בטקסט. מצד אחד, מוטיב חוזר בסיפור, שהוא חלק מן ה"לוגו המיסטי" שלו, שהופעה אחת שלו בסיפורך מצוטטת להלן:

"ביום שבו יחזור התריס סוף סוף אל הנקודה שממנה שילחה אותו אמא, ושוב יינשא בורם לרגלי טחנת הקמח ההיא, הן לא יתגלה לעינינו, שכבר לא תהיינה כי אם לעינים זרות. עיני איש או אשה שבשום אופן לא יוכלו אף לשער כי החפץ הנישא לפנייהם בורם בא מכאן והנה חזר. חבל, אמרה אמא, כי מי שיהיה שם ויראה את הסימן שלי שט שוב לפני הטחנה, אפילו אם יבחין בו, איך ידע שזהו סימן? הוכחה שהכל מסתובב? ובעצם ייתכן שמי שיהיה שם במקרה ביום וברגע שבו ישוב התריס, יבחר בו גם הוא שיהיה לו סימן ברור אם יש או אין מעגל. אבל עד שהמעגל שוב ייסגר, גם האיש החדש לא יהיה עוד. ושוב יעמוד שם זר וגם לו לא יהיה שוב מושג. מכאן הרצון לספר." (70-71).

ומצד שני שאלת ה"נורמליות", ה"היגיון", שאותה אתה כורך היטב בעצמך בהיבט הרומנטי, הפלאי, כדבריך:

"מדוע לא נוכל להתאסף פעם אחת כולנו בחדר האחורי של אוריינט פאלאס, סרג'נט דנלופ ואמא ואבא ובן גוריון ובן חור וירדנה והמופתי חג' אמין והמורה מר גיחון ומפקדי המחתרת ומר לצרוס והנציב העליון, כולנו, גם צ'יטה ואמו ושני האבות המתחלפים, לשוחח שעתים שלוש, להבין סוף סוף זה ללב זה, לוותר קצת, להתפייס ולסלות לצאת יחד אל שפת הנחל ולראות אם כבר שב ונישא בורם התריס הכחול שנסחף?" (90-91).

מה שאני לומד ממנה הוא, בסופו של דבר, קושיות
חדשות. שאציג אותן בפניך באהבה, "באהבה" כתבתי,
משום שחשוב לי שחדע עיש מקום חם ומיוחד בלבי
לכמה וכמה מסיפוריך

ועכשיו הסיכום, שנוגע במבנה הסיפור: כסיפור נוער, סיפורך הוא סיפור חניכה, שבו עצם ההתבגרות הנורמלית של כל הדמויות, ששום דבר נורא לא קשור באף אחת מהן, ושוב דבר נורא לא קורה להן - עצם ההתבגרות הנורמלית הוא הנס. הרי זה מעין סיפור פיטר פן מהופך. השאיפה היא להצליח לגדול, להצליח להתבגר, וכולם כולם בסיפורך מצליחים בכך. הילד

מתבגר, וגם חבריו כנראה, משפחתו לא מתפרקת, השוטר חבר הבריטי נעלם מחייו בלי שיקרה אתו משהו נורא או משהו יוצא דופן, והכול בא על מקומו בשלום. כמו אצל הרבה סופרים שכתבו סיפורי נוער, קרוב לוודאי שגם אצלך המהלך המסוים שמתהווה בסיפורך עונה על צרכים אישיים חשובים לך. וזה בסדר גמור. אבל בנוסף לך, התבגרותו המוצלחת של הילד אמורה להביא את עולמו לעולם המבוגר שלי, הקורא.

במישור זה, שאינו רק מתבקש בסיפור, על-פי הדרך בה אני מציג אותו כאן, אלא אפילו נאמר ונתבע במפורש בדברי המספר בסיפור, אתה מבקש ממני, הקורא, לקבל את מסכת-היחסים בין הילד, פרופי, הילדים חבריו למחתרת, והשוטר הבריטי, כניתוח סמנטי פסיכולוגי וסוציולוגי של המושג "בגידה", כדי לגזור מהתיאור התמים של המערכת הפשוטה יחסית והתמימה יחסית של היחסים שביניהם את רב-הערכיות ורב-המשמעות שביחסים שבין האנשים לבין עצמם. ובין השאר אתה מבקש ממני לערוך אנלוגיה חינוכית, שהיא במקרה זה אנלוגיה חברתית פוליטית, בין היחסים שקיימים בין השוטר והילד, היהודי והאויב הבריטי, לבין היחסים הקיימים בין היהודי ואויב עכשווי אפשרי שלו (הערבי, למשל). מבלי להיכנס בעובי הקורה של כל מערכת ההבדלים שבין האיטלם והנצרות (האנגליקנית), אתה עושה כאן מה שמכונה בלעז "מניפולציה" לגבי כקורא - מבקש ממני לערוך אנלוגיה בין העולם הפשוט, הקריא, מועט המשתתפים, של הילד, לבין המציאות הפוליטית המורכבת, הרב-ממדית (בארץ ישראל של אז בדרכה ובארץ ישראל של היום בדרכה), שאיננה ניתנת להיקרא בפשטות כמערכת-יחסים של הילד. וזאת אתה עושה מתוך התעלמות מן האנלוגיה המתבקשת העיקרית - אנלוגיה בין הלשון העמוסה והמורכבת, הלשון הרב-ממדית, שמודע לה כבר הילד, לבין הנוף והמורשת שלו, שלהבדיל ממערכת-היחסים החברתיות, בהן הוא מעורב כילד מתבגר, הם אכן מורכבים ועמוסים. ובעצם האנלוגיה האמיתית שמתבקשת מאופיו של סיפורך היא זו שבין השפה לבין הנוף, קרי, בקשתך מן הקורא צריכה להיות בקשה לראות את יחסו של הילד אל הנוף הירושלמי ואת היחס לשפה העברית גם כן כיחס רב-משמעות, קרי, כיחס סמלי. משמע, המערכת הרומנטית קודמת בסיפורך למערכת המוסרית, וכדי שהקורא, כרצונך, יתייחס ברצינות למערכת המוסרית, עליך, קודם כל, להתייחס ברצינות ובאחריות ובעומק למערכת הרומנטית האישית שלך. האחד קשור אצלך קשר בל יינתק בשני. והבעיה היא בהתעלמותך מקשר התלות המחייב הזה. אנא, עשה משהו בנושא. למענך ולמעני.

בידידות,
אורציון ברתנא

